

Moralni razvoj in vrednote v adolescenci

MAJA ZUPANČIČ

1. OPREDELITEV RAZVOJNEGA OBDOBJA

Adolescenca je razvojno obdobje med otroštvom in odraslo dobo, v katerem posameznik fizično, intelektualno, emocionalno in socialno dozoreva. Fizično in intelektualno adolescent prej dozori kot socioemocionalno, predvsem zaradi oblik sociokulturnega življenja v sodobni družbi, ki zahtevajo visoko stopnjo adaptacije posameznika okolju.

Ameriška psihologinja Elizabeth Hurlock obdobje adolescence deli na:

- predadolescenco, ki traja približno od 10. do 12. leta starosti,
- zgodnjo adolescenco, ki traja približno od 12. do 14. leta,
- srednjo adolescenco od 14. do 17. leta in
- pozno adolescenco od 17. leta dalje tj. približno do 21. leta starosti.

Obstajajo številna individualna pa tudi subkulturna odstopanja od teh starosti. Spodnja meja adolescence se pomika navzdol predvsem zaradi boljše prehrane in načina življenja nasploh, prav tako pa se zgornja meja pomika navzgor zaradi daljšega obdobja izobraževanja adolescenta. Konec adolescence je težko definirati, ker se nanaša na časovni okvir, ko postane oseba emocionalno, socialno in ekonomsko neodvisna in je sposobna prevzeti odgovornost odraslega človeka v družbi.

2. MORALNI RAZVOJ V ADOLESCENCI

Že v obdobju zgodnje adolescence mladostnik ni več pripravljen brezpogojno sprejemati pojmovanja o pravilnem in nepravilnem vedenju od odraslih, temveč si gradi svoj moralni kod, za katerega premišljeno zbira razloge. Od enajstega leta naprej lahko presodi določen postopek glede na lastne, notranje standarde. Ne prilagaja se več skupinskim normam, ampak se obnaša v skladu s svojimi normami obnašanja, ki jih je usvojil in v katere verjame. Če mu ne uspe živeti v skladu z njimi, se počuti krivega. Neko dejanje pojmuje kot dobro ali slabo zato, ker ga v skladu z osebnimi motivi in interesi sam tolmači, kot za skupino pozitivno ali negativno. V tem obdobju je že

ponotranjil pravila staršev in ostalih pripadnikov svoje skupine, ni pa še dojel tega, da pravila obnašanja ustvarjajo ljudje sami in da je njihov cilj ljudem služiti. Lahko se celo tako rigidno drži svojih moralnih principov, da s tem dela škodo drugim pripadnikom skupine. Zato tak tip moralnosti nekateri avtorji imenujejo iracionalno zavestni. Tekom srednje in pozne adolescence pa si posameznik postopoma ustvarja tak kod moralnega vedenja, ki hkrati zadovoljuje njega in družbeno skupino, ki ji pripada. Moralni razvoj je produkt dozorevanja in izkušenj. Ker je moralnost posameznika integracija intelektualne, emocionalne in konativne komponente, ni odvisna le od intelektualne zrelosti, ki se v razvoju pojavi prej kot socioemocionalna.

V nekaterih vidikih moralnosti pride bolj do izraza intelektualna komponenta, npr. pri moralnem presojanju, zato nekateri indikatorji moralnega razvoja prehitro zavedejo v pojmovanje, da je posameznik moralno zrel. To, da pozna družbene norme in pravila, da logično sklepa in presoja, še ne pomeni, da se bo v skladu s svojo presojo tudi vedel in da bo ob kršenju ali sledenju normam doživeljalu temu primerna čustva.

Na področju moralnega presojanja v obdobju adolescence prihaja, predvsem zaradi kognitivnih sprememb, pa tudi razvoja osebne avtonomnosti in identitete (ki sta v končni fazi tudi produkt kognitivnega dozorevanja in socialnih izkušenj, zlasti sprememb v obstoječih socialnih odnosih in vlogah), do pomembnega premika od orientacije h konformnosti in konvencionalnim pravilom k orientaciji k samosprejetim moralnim principom. V obdobju zgodnje, deloma tudi srednje adolescence sicer še vedno dominira konformno presojanje (stopnja 4. po Kohlbergovi shemi), ki pa se postopoma vedno bolj umika postkonvencionalnemu (Zupančič, 1985). Za ta tip moralnega presojanja je značilna notranja kontrola dejanj, posameznikove moralne norme in odločitve temeljijo zlasti na "lastnem" presojanju. Njegovo "notranje" presojanje je najprej usmerjeno k "družbenemu dogovoru" (stopnja 5. po Kohlbergovi shemi, Kohlberg, 1927). Mladostnik priznava veljavnost družbeno dogovorjenih načel in vrednot ne glede na avtoriteto, ki stoji za njim. Zakoni mu pomenijo realizacijo družbenega dogovora, zato se po njegovem mnenju lahko glede na trenutne potrebe v določeni situaciji tudi prilagajajo in spreminjajo. Kriteriji za presojanje moralnih dejanj temeljijo predvsem na motivih, obdržati do sebe spoštovanje drugih. Kasneje, zlasti v pozni adolescenci in odrasli dobi pa se posameznikovo moralno presojanje usmerja k "univerzalnemu etičnemu principu" (6., najvišja stopnja moralnega presojanja). Izoblikuje si splošno etično načelo, s katerim uravnava svoje vedenje, ne da bi si pri tem pomagal s konkretnimi predpisi in prepovedmi. Če v življenju ravna drugače, pa se pojavijo občutki krivde in samoobtoževanje.

Kot na drugih področjih posameznikovega razvoja, tudi za moralno presojanje velja, da vsi posamezniki nujno ne dosežejo najvišje možne stopnje v razvoju. Tako npr. vsi odrasli posamezniki ne dosežejo postkonvencionalnega nivoja (5. ali 6. stopnje v razvoju moralnega presojanja).

Posameznik lahko presoja tudi na več različnih nivojih oz. stopnjah hkrati, čeprav ponavadi dominira eden izmed nivojev ali stopenj, t.j. posameznik večino situacij presoja po principu enega nivoja ali celo stopnje. Lahko tudi eno vrsto situacij presoja na višjem, drugo vrsto pa na nižjem nivoju. Ponavadi prihaja do presojanja na nižjem nivoju zlasti v frustracijskih in konfliktnih situacijah.

Vsaj za tip zahodne kulture pa velja tudi zakonitost, da posameznik v razvoju moralnega presojanja ne more enostavno preskočiti ene stopnje in tako avtomatično

presojeti "dve stopnji" višje, če pa že pride do tega v realnih življenjskih situacijah, je tak pojav produkt imitacije, ne pa internalizacije oz. reorganizacije moralnih misli, kar po definiciji stopnja implicira.

Presojanje na višji stopnji se najprej pojavi v situacijah, s katerimi ima posameznik zadostno mero socialnih izkušenj, in se šele kasneje generalizira, čeprav za tak tip presojanja že obstojajo ustrezno razvite kognitivne kapacitete.

Poleg ustreznih kognitivnih kapacitet mora posameznik priti do izkušenj v situacijah, kjer neodvisno presoja in odloča o pravilnem in napačnem ravnanju. Prav tako mora imeti čim več izkušenj v situacijah izven svojega ožjega socialnega okolja, da lahko razširi in popravi nekatere kode svojega vedenja.

Za razliko od otrokove moralne misli, ki je specifična, ker se nanaša na konkretno vedenje v določeni situaciji, mladostnikova moralna misel postaja vse bolj splošna. To mu v prvi vrsti omogoča abstraktni nivo mišljenja, po drugi strani pa okolje od njega zahteva generalizirane moralne standarde. Proces generalizacije specifičnih moralnih pojmov in standardov ter njihova internalizacija v moralni kod, ki bo uporaben v različnih življenjskih situacijah, sta postopna in trajata vse obdobje adolescence.

Internalizacija moralnega koda je tesno povezana z razvojem posameznikovega ega, katerega cilj v obdobju adolescence je doseganje osebne avtonomnosti preko procesa individuacije in integracije lastne identitete. Preko delovanja procesa internalizacije aspekti zunanje realnosti postajajo kontrolirani od znotraj, tj. internalizirane norme oz. moralni kodi postajajo postopoma neodvisni od "zunanjih". Bistveni problem internalizacije naj bi bil distinkcija med "jazom" in "nejazom", ki se odvija vse od zgodnjega otroštva naprej in se v obdobju adolescence nanaša zlasti na diferenciranje in distanciranje od internaliziranih staršev (pravila, norme, vrednote, stališča, vzorci vedenja). Izkušnje individuacije naj bi se večale in se izražale v povečanju meja med seboj in drugimi, v občutku "samosti" ter lastnega hotenja, lastne izbire in doživljanja življenja kot posamezniku lastnega in enkratnega, pa tudi v večanju posameznikove odgovornosti za to, kar dela, in za to, kar je. Aspekti sebe, ki so se individualizirali in postali neodvisni, se inkorporirajo v osebno identiteto, naraščajoča identitetna formacija pa povratno nadaljuje proces individuacije. Pri tem ni nujno, da ima posameznik bistveno drugačne vrednote in stališča od starševih. Ponavadi se staršem najprej zoperstavi, nato pa se jim spet približuje. V obdobju zgodnje adolescence, tj. v starosti od približno 11 do 13 let, se posameznik prvič polno zave in občuti svojo psihološko ločenost od staršev oz. avtonomnost, kar mu še posebej ugaja in jo zato skuša okrepiti z opozicijo proti staršem. Njegovo neodvisno podobo o sebi po drugi strani pospešuje tudi fizična separacija od staršev, ki se kaže v večjem vključevanju v vrstniške skupine. V obdobju srednje adolescence pa naj bi si adolescent zgradil psihološko že dovolj individuirano in avtonomno podobo v smislu lastnega hotenja in se počutil varnega pred svojimi regresivnimi potrebami iz otroštva, zato se ponovno nasloni na ego staršev in začuti potrebo po sodelovanju z njimi. Adolescent v sebi kondenzira želji po distinkciji od staršev in po njihovem odobravanju. Starše potrebuje kot podlago, h kateri se lahko vrne, kadar jo potrebuje. Tako pojmovanje je v nasprotju s tradicionalno teorijo, po kateri se adolescentova individuacija pojmuje v smislu devalvacije staršev. Raziskave namreč kažejo, da večina adolescentov zadrži pozitivne, tesne in prijateljske odnose s starši in da je njihov aprioren odpor do staršev minimalen (Douvan, Adelson, 1966, Josselson, Greenberger, McCornochie, 1977).

Adolescentova individuacija vključuje tako distanciranje od staršev kot kompenzatorne poizkuse po ohranjanju in prenavljanju povezanosti v odnosih z njimi. Nasprotno pa fizična in emocionalna ločitev od staršev nujno ne implicira intrapsihičnega ločevanja in individuacije. Tisti adolescenti, ki se na silo umaknejo ali fizično ločijo od svojih staršev, s tem pogosto maskirajo nesposobnost ločevanja od svojih notranjih objektov, oz. predstavljajo izogibanje problematičnim introjktom, kar pa ne služi progresu in individuaciji. Ponovno približevanje staršem je nujen aspekt individuacije in se v kontekstu tekočih socialnih odnosov adolescenta podkrepljuje.

Ob koncu srednje adolescence tudi vrstniki postanejo moteči s svojimi insistiranjem na enakosti in konformnosti. Zato posameznik začne iskati poti, po katerih samega sebe definira kot drugačnega od vrstnikov in izbira tako neodvisno od staršev kot od vrstnikov. Včasih svoj ego ločuje od vrstnikovega tudi preko odkritega zavračanja.

Adolescentova težnja po avtonomiji v bistvu predstavlja boj proti njegovim introjktom. Največje težave imajo tisti s prepovedujočim superegom. Zaradi represivne narave superegovih introjktov, ki so v dobi otroštva preokupirani z dobroto in pravili, se mora posameznik osvoboditi njihove dominacije v adolescenci. Ta aspekt avtonomije ega predstavlja notranji poskus osvoboditi se kontrole superega. To se pretežno dogaja s projekcijo superega navzven in tako posameznik s superegovimi konflikti operira kot z zunanjimi, kar vzbuja v njem manjšo mero anksioznosti. Sam način operiranja ega s superegom določa ritem posameznikovega razvoja v adolescenci. Cilj restrukturiranja ega v adolescenci je notranja regulacija samospoštovanja. Predhodne negativne predstave o sebi se morajo osvoboditi občutkov krivde, ob čemer se morajo aktivirati najprej samoljubne superego funkcije. Adolescentov ego mora disociirati samospoštovanje do okolja, personificiranega v starših in od starševega superega. Ta proces vključuje konstrukcijo stabilnih, realnost testirajočih samopredstav, ki se lahko zoperstavijo tako občutkom krivde kot realnim neodobravanjem. Reorganizacija samopredstave med obdobjem adolescence in njena ločitev od odgovarjajočih predstav drugih nastopi preko diferencije identifikacij z drugimi. Problematici in vidiki superega, ki producirajo krivdo, predstavljajo potencialno nevarnost za razdor lomljivega narcističnega adolescentovega ravnotežja. Medtem ko rešitev problema infantilne onipotentnosti predstavlja projekcija le-te v starše, kasneje introjekcija njihove onipotentnosti predstavlja rešitev za vzpostavitev neodvisnega jedra predadolescentovega superega. Med obdobjem adolescence pa se ti introjekti dezidealizirajo. Ob tem posameznikov ego doživlja občutek praznine, ranljivosti in izgube notranje zaščitne funkcije. Zato ego strmi k vzpostavljanju sistema superego ideala z bolj realistično vsebino, da z njo nadomesti izgubo narcistične onipotentnosti s samospoštovanjem. V egovi "borbi" za prevzete funkcij, s katerimi je prej operiral superego, mora opustiti samoljubje oz. introjicirano onipotentnost, ki jo podpira superego. Fantazija, pa tudi še igra, v tem obdobju pomenita odigravanje spremenjenega narcizma s ciljem nadomeščanja superegovega samoljubja. Ko te fantazijske predstave postanejo vedno bolj kontrolirane s strani ega, se sanjarjenje umakne planiranju.

Pri moduliranju ravnotežja med egom in superegom sta pogosta zlasti dva vira težav, ki lahko vodita tudi do patologije. Prvi je povezan z neuspehom v procesu prehoda gibanja narcistične gratifikacije od superega k egu. Če ego ne more v zadostni meri zadostiti superegovih zahtev, ne ublaži moči njegove kontrole. Tako posameznik neodobravanje superega integrira z realistično postavljenimi oz. dosegljivimi cilji.

Produkt tega pa je mnenje, da noben dosežek ni dovolj dober, kar vodi do pasivnosti ali pa do grandomanije. Drugi vir težav so motnje v razvoju občutij osebnostne identitete (Josselson, 1973). Pri takih posameznikih še dalje dominira superego z vso svojo rigidnostjo in konstrikcijami. Samospoštovanje pri njih izvira iz dobrote in izogibanja občutkom krivde. Čeprav so navzven uspešni, jim manjka empatija in sposobnost za globlje emocionalne veze. Svoje vedenje usmerjajo le po dimenziji dobro-slabo in so nesposobni prevzeta tveganja s samim seboj. Njihov ego tako ostane le malo modificirana psihološka struktura iz otroštva. Nasprotni ekstrem temu pojavu pa je podaljšana adolescenca (Blos, 1954), ki se kaže v posameznikovi nesposobnosti zaključiti proces adolescence. Obdobje krize v ravnotežju ega in superega ter testiranje realnosti ostajata nedokončana. Tako se posameznik v svojem vedenju izogiba končnim izbaram, ego pa ostaja pod vplivom onipotentnih introjektivov.

Ob normalnem poteku obdobja adolescence se predelata tako vsebina kot moč introjektivov. Čeprav so introjekti fleksibilni, pa vsak izmed njih še vedno ostaja del produkta lastne zgodovine. Adolescent modificira fleksibilnejše introjekte oz. modulira manj fleksibilne in jih integrira na mentalnem nivoju kot konsistentno identiteto.

Različne empirične raziskave so pokazale, da moralni pojmi, ki se formirajo v obdobju pozne adolescence, ostanejo skoraj nespremenjeni v toku posameznikovega nadaljnjega življenja, tj. moralno vedenje je v veliki meri odvisno od načina internalizacije moralnih standardov v adolescenčni dobi.

3. GENERACIJSKE RAZLIKE V MORALNI ZAVESTI

Čeprav moralna stališča mladostnika na splošno ostajajo stabilna v daljšem časovnem obdobju njegovega življenja, pa obstajajo intergeneracijski premiki. Od leta 1960 se npr. kaže premik v smeri bolj osebne moralnosti. Mladi danes dajejo več poudarka sebi, bolj se zanašajo nase, bolj poudarjajo lastno odgovornost in samozavest.

Glede ego-ideala se od pedesetih let dalje kaže trend, da si mladostniki vse bolj želijo ostati oni sami, kot ideale manj navajajo člane svojih družin, več pa različne trenutno popularne osebnosti. Osebe z literature in zgodovine, s katerimi so se mladi včasih identificirali, so popolnoma izgubile status egoideala. Namesto njih se danes pojavljajo razni fiktivni junaki, junaki radio in TV oddaj ter filmov. Mladostniki pa so danes tudi bolj materialistično usmerjeni (Simmons, Wade, 1984).

Generacijska diferenciacija v svoji naravi nujno nosi elemente konfliktnosti in predstavlja enega od pogojev in učinkov družbene nasprotnosti in s tem tudi razvojnosti. Obseg in moč teh konfliktnosti varira od ožjih latentnih do širših nasprotovanj. V razrednih in v socialistični družbi naj bi bila ta nasprotja pogojena s psihološkimi in družbenimi dejavniki, v praskupnosti pa s fizičnimi in delno psihološkimi sposobnostmi. Tudi tip delitve dela ima svoje implikacije na generacijske odnose. Na področju fizične aktivnosti se pojavlja manjša generacijska diferenciacija in s tem konfliktnost, kot na področju intelektualnih aktivnosti. Verjetno je to razlog, da pride do manjših generacijskih nasprotij v kmečkem okolju in nerazvitih deželah kot v urbanem okolju in sodobnem svetu.

4. MORALNO PSIHOLOŠKI VIDIK GENERACIJSKEGA KONFLIKTA

Moralno zavest razlagajo vse tri temeljne smeri v psihologiji, tj. psihoanalitične, kognitivne in teorije socialnega učenja, vsaka s svojega vidika. Enotne pa so si v tem, da do formiranja moralnosti prihaja z usvajanjem, tj. internalizacijo moralnih vrednot preko agensov socializacije.

Z integracijo nekaterih aspektov teh teorij bi na splošno lahko prišli do zaključkov, da do medgeneracijskih razlik v moralni zavesti oz. vrednotah prihaja zaradi:

- Nenehnega spreminjanja vsebine moralnih vrednot samih. Spremembe v vrednotah nastajajo delno tekom časa že pri isti generaciji. Vrednote, ki jih otrok prevzema v okviru svoje družine, se spreminjajo, ker se tekom posameznikovega razvoja manj podkrepljujejo. Ker se posameznikovo družbeno okolje stalno razvija in menja, se menja tudi to, kar se podkrepljuje kot vredno. Menjajo se zakonski predpisi, cilji izobraževanja ipd., kar vpliva na moralno pojmovanje iste generacije. Zato se struktura vrednot in moralnih norm znotraj generacije manj spreminja kot med generacijami.

Tako je bila npr. generacija 18-letnikov v 50-tih letih glede vrednot precej drugačna od 18-letnikov v 80-tih letih. Empirične raziskave v ZDA kažejo, da gre za pomembne razlike v vrednotah med mladostniki različnih generacij, ki jih pripisujejo zlasti različnim družbenim faktorjem in specifičnim zgodovinskim dogodkom. Tako Yankelovich (1974) ugotavlja, da med ameriškimi mladostniki močno izgubljajo na pomembnosti religija, patriotizem in "moralno" življenje, pridobivajo pa ljubezen, prijateljstvo, privatnost in izobrazba, stališča do spolnosti pa postajajo bolj svobodna in odprta. Med študenti (Astin 1977) upada idealizem, naraščajo pa cinizem in materializem, težnja po dobrem finančnem položaju in k statusno orientiranim ciljem (odgovornost, avtoriteta, ugled).

Nekoliko starejša medkulturna študija s 70. let med različno starimi avstralskimi in ameriškimi adolescenti (Beech, Schoeppe, 1974, Feather, 1975) na podlagi sicer transverzalno dobljenih podatkov ugotavlja, da se vrednote v adolescenci spreminjajo v odvisnosti od starosti. Oba spola s starostjo vedno više vrednotita desezdek, odgovornost, samospoštovanje in bistrost, niže pa konformiranje konvencijam in avtoritetam. Vrednote, kot poštenost in ljubezen, pa visoko rangirajo vse starostne skupine mladostnikov. Dečki s starostjo poleg neštetega vedno više vrednotijo ambicioznost, modrost in izobrazbo, pomembnost pa izgubljajo mir v svetu, lepota, pravo prijateljstvo, veselje, čistoča, ubogljivost in pomoč drugim. Deklice pa vedno više vrednotijo enakost, notranjo harmonijo, neodvisnost, na pomembnosti pa izgubljajo udobno življenje, lepota, družinska varnost, religija in vljudnost.

Že Feldman (1969) je v ZDA ugotovil na študentih različnih collegeov pomembno uniformnost v spremembi vsebine vrednot med različno starimi adolescenti: postajajo vedno manj avtoritativni, konzervativni, religiozni, bolj pa postajajo odprti za nove izkušnje, tolerantni, imajo bolj intelektualne interese. Kasneje Rokeach (1973) navaja, da po pomembnosti s starostjo naraščajo lepota ljubezen, intelektualizem, na pomembnosti pa izgubljajo nacionalna varnost, ambicioznost, ubogljivost, vljudnost in religija. Te spremembe pa se niso pojavljale le pri študentih collegeov, temveč tudi pri tistih, ki so šole med študijem zapustili, in med tistimi, ki šolanja sploh niso nadaljevali.

- Vsaka generacija ocenjuje dejanja druge generacije s svojega vidika. Ocenjujejo se glede na drugačne kriterije, ker ne vidijo, da je prišlo do sprememb v moralnih

vrednotah. Mladi vznemirjajo starejše s svojimi novostmi in posebnostmi. Kritike odraslih so pogosto stereotipne in površinske. Prehitre posplošitve odrasli dajejo na podlagi površnega ocenjevanja in pomanjkljivega znanja o mladih ter premajhnega vživljanja vanje. Je pa tudi obratno. Mladi gledajo na vrednote kot tudi na celoten svet okoli sebe bolj črno-belo. V družino prinašajo nove vrednote, prejšnje pa kritizirajo ali celo zavrnejo. Svoja merila za ocenjevanje zelo nepopustljivo in neuvidevno zagovarjajo. Svoja pojmovanja zagovarjajo včasih toliko bolj, kolikor bolj dvomijo vanje. Problem obstaja torej v generacijski komunikaciji. Stara generacija - odrasli, definira smisel in perspektivo mladih, izključno z vidika svojih želja oz. s svojega zornega kota. Odrasli so pogosto dušebrižniki, zavzemajo se za vzgojo trde roke, mlade hočejo voditi, včasih celo zavajati. Pogosto svoje tradicionalistične potrebe izražajo z izkazovanjem svoje moči nad mladimi z namenom, da bi se le-ti formirali po njihovi viziji. Nasprotno pa mladi hočejo sami ustvariti svoje vrednote v skladu z lastnimi potrebami in jih preko konkretnih osebnih izkušenj povratno spoznavati.

- S starostjo prihaja do delovanja novih agensov socializacije. V predadolescenci najpomembnejšo vlogo pri določanju sistema vrednot igra družina. Z vse večjo dinamičnostjo družbenega razvoja pa vse bolj prihaja do slabljenja odnosov med generacijami, saj starejši člani ne morejo mlajši generaciji prenašati svojih izkušenj s tako zanesljivostjo kot nekoč. Odrasli ne vzgajajo svojih otrok vedno v take ljudi, kot so oni sami, čeprav nekateri empirični rezultati kažejo, da ima družina velik vpliv na mlade v obdobju celotne adolescence kljub temu, da se adolescence pogosto opisuje in dramatiizira kot doba vpliva vrstnikov, moči kulture mladih in boja za svobodo. Campbell (1969) poudarja, da vezi med otroci in starši ostajajo še celotno obdobje, pozitivne orientacije do staršev se ne izgubijo, lahko se celo povečajo.

Douvan in Adelson (1966) sta primerjala vrednote staršev in njihovih otrok-adolescentov in zaključujeta, da med njimi obstajajo pomembne podobnosti, starši pa pripisujejo več pomembnosti družini, nacionalni varnosti, samospoštovanju, odgovornosti, vljudnosti, čistoči in sposobnostim, medtem ko njihovi otroci več pomembnosti pripisujejo zabavi, razburljivemu življenju, enakosti in svobodi. Na splošno so starši bolj konvencionalno usmerjeni v vrednotah kot njihovi mladostniki.

Tudi šola, ki naj bi mladim posredovala kulturno tradicijo v sodobni družbi, se (čeprav le počasi) prilagaja zgodovinskim spremembam, ki se v družbi nenehno pojavljajo. Šola danes nekoliko bolj tolerira diskusijo, spodbuja h kritičnosti in inovacijam. Postopoma izvaja nekatere spremembe, kljub temu, da še vedno v preveliki meri ostaja varuh tradicije. V okviru šolskih vrstniških skupin se oblikujejo nove vrednote mladih tudi pod neposrednim vplivom dogajanj v svetu. Zaradi tega v sodobni družbi lahko poleg bioloških generacij ločimo tudi kulturne. Posamezne generacije družijo me seboj skupna doživetja v obdobju njihove mladosti in njihove zgodnje odraslosti. Čim hitrejši je tempo družbenih sprememb, tem močnejše se izražajo razlike med generacijami. Zato imajo različne vrednote, nazore in cilje. Iz njih pa izvirajo prepadi med generacijami in konflikti med njimi. Ker je družbeni razvoj vse hitrejši, postaja tudi razmak med generacijami vedno krajši, pogosto tudi krajši od razmaka med biološkimi generacijami. V sodobni družbi pa vse pomembnejšo vlogo dobivajo tudi masovna sredstva komunikacije. Ker so si po vsebini, ki jo izražajo, ta sredstva po celem svetu podobna, lahko govorimo o podobni oz. celo internacionalni subkulturi mladih v različnih deželah po svetu.

- Vrednote, ki jih posedujejo in h katerim stremijo odrasli, so različne od tistih, ki prevladujejo v obdobju adolescence, saj vrednote odraslih rezultirajo s celotnega znanja in izkustev, s katerimi zreła osebnost razpolaga, mladi pa ponavadi še ne.

Sklenili bi lahko, da se mladina nasplošno v različnih zgodovinskih obdobjih in družinih sistemih med seboj glede svojega nezadovoljstva, nasprotovanja in konflikta z odraslimi ne razlikuje. Razlikujejo pa se načini izražanja tega nezadovoljstva, nasprotovanja in konfliktov.

LITERATURA

1. Blanck G. in R., Ego psihologija, Naprijed, Zagreb, 1985.
2. Bročić M., Društveni činioci socializacije mladih, Porodica i socializacija mladih, Prilozi s simpozijuma, Beograd, 1970.
3. Feather, Norman T., Values in Adolescence, ed. Joseph Adelson, Handbook of Adolescent Psychology, J.Wiley & Sons, New York, 1980.
4. Havelka, Psihološke osnove grupnog rada, Naučna knjiga, Beograd, 1980.
5. Hurlock E., Adolescent Development, McGraw Hill Inc., New York, Toronto, New York, 1980.
6. Josselson r., Ego Development in Adolescence, ed. Adelson j., Handbook of Adolescent Psychology, J.Wiley and Sons, New York, 1980.
7. Kohlberg L., The Psychology of Moral Development, zv. II, Harper and Row Publ., San Francisco, 1984.
8. Makarovič J., Mladi iz preteklosti v prihodnost, DUU Univerzum, Ljubljana, 1983.
9. Marcia j., Identity in Adolescence,, ed. Adelson j., Handbook od Adolescent Psychology, J.Wiley and Sons, New York, 1980.
10. Simmons C., Wade W., The Young Ideal, The Journal of Moral Education, zv.15, št.3, 1984.
11. Zupančič M., Psihosocialna pogojenost moralnih vrednot pri mladostnikih, mag.naloga DMV, PI, Ljubljana, 1987.
12. Zupančič M., Stališča učencev OŠ do predmeta DMV, PI, Ljubljana, 1985.